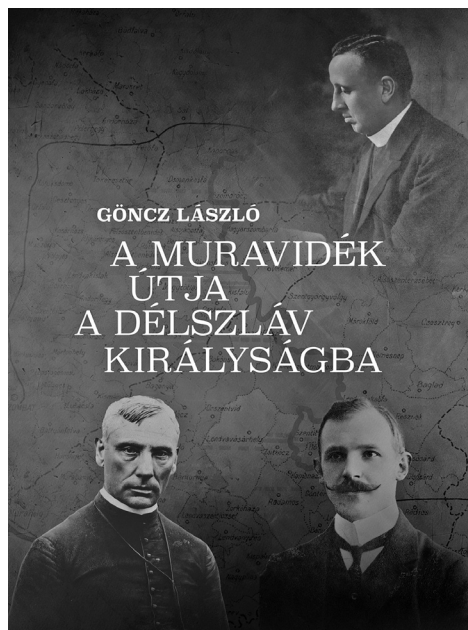

Göncz László: A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig.

MAGYAR NYUGAT KÖNYVKIADÓ,
SZOMBATHELY, 2024. 564 OLDAL

Göncz László *A Muravidék útja a délszláv királyságba* című műve önálló monográfiában foglalja össze a nevezett tájegység történetét Magyarország egyik legellentmondásosabb időszakában, az első világháború utáni években. A téma és annak feldolgozása azért nagy jelentőségű, mivel a trianoni Magyarország elcsatolt területeinek a megszállásáról, sorsáról már könyvtárnyi irodalom született, az egykori Zala és Vas vármegyéhez tartozó területekről azonban még nem keletkezett összefoglaló mű. Ennek a kérdéskörnek Göncz László a legismertebb kutatója, számtalan publikációt készített már az egykori magyarországi területek történetének egy-egy aspektusáról.

A kötet az előszót nem számolva, de a bevezetőt beleértve hat nagyobb fejezetbe, egyben tematikai és kronológiai egységbe tagolódik. Tartalmilag fontos a bevezető is, amelyben a szerző bemutatja a tájegység földrajzi és geopolitikai elhelyezkedését, elnevezésének történetét, nemzetiségi összetételét és annak politikai irányultságát. Tisztázza a „vend” elnevezéssel kapcsolatban felmerülő vitás kérdéseket is. Magyarországon e fogalmat a 19. század második felétől használták általánosan, egyes szlovén szakértők szerint abból a célból, hogy őket a különböző osztrák tartományokban élő szlovénektől megkülönböztessék. A 20. század elején, s majd az első világháború végén ez az elnevezés politikai töltetet kapott és már a szlovénektől különböző etnikai jellegüket és nyelvüket próbálták vele igazolni, hogy ezzel ellensúlyozzák a szlo-

vén szeparatista törekvéseket vagy hivatkozásokat.

Ezután a szerző részletesen kitér a szlovén nemzetiségi szervezkedés – egyébként meglehetősen sporadikus – előtörténetére is, amelyből kiderül, hogy sem a terület, sem annak népessége nem tartozott a történelmi Magyarország irredenta irányultságú népei, illetve régiói közé, és arról külföldi hatalmak sem gondolkoztak úgy.

Az első fejezet a téma szempontjából 1918 novemberéig, a magyarországi forradalmi eseményekig tárgyalja a tájegység történetét. Kitér a külföldről, tehát a délszláv térségből ide irányuló fokozódó érdeklődés, tájékozódás, majd behatolás részleteire, valamint a helyi nemzetiségi szervezkedésre. Itt nagyon helyesen párhuzamosan vizsgálja a Muraköz ebben az időben teljesen hasonlóan alakuló eseményeit, de hangsúlyozza a nagyon fontos különbségeket is, hiszen a Muraközre a horvátok már régóta igényt formáltak.

Ezzel szemben „az első világháború idején a különböző országok és az antant hatalmak között kötött (nyilvános vagy titkos) egyezségek és megállapodások a Muravidék területét közvetlenül nem érintették”, s ezt az állítását az előzetes jugoszláv igények részletes ismertetésével bizonyítja.

Ezután bemutatja a világháború utolsó napjaiban, majd azt követően megfigyelhető nemzetiségi szervezkedéseket (a terület megtartását erősíteni igyekvő nacionalista magyart is), valamint a terület hovatartozására irányuló, újonnan megjelenő törekvéseket, és ismerteti ezek nyilvánosságra került nyilatkozatait.

Az 1918. októberi, ószirózsás forradalom hatására ebben a régióban is megindult a bomlás, amely ráadásul a dezertált horvát katonákból álló bandák (a „zöld káderek”) rablásaival is kiegészült. A szerző részletesen ismerteti az ekkor itt zajló történéseket, bemutatja azok fontosabb szereplőit és az események menetét: a helyi Nemzeti Tanács és a nemzetőrség felállítását, valamint az eseményekre reagáló szlovén nemzetiségi szervezkedést. Utóbbinak a központi személye Klekl József nyugalmazott cserencsói plébános volt, akinek a tevékenységét, életpályáját a szerző kimerítően ismerteti.

A következő fejezet a Károlyi-kormány hatalomra kerülése utáni hónapok eseményeit foglalja össze. Ennek a térséget érintő egyik legfontosabb fejleménye a délszláv katonai támadás és megszállás volt 1918 decemberében. Ekkor a támadó délszláv erők elfoglalták a Muraközt, sőt egyik kisebb egységük továbbnyomulva betört a Muravidék területére, és rövid időre elfoglalta Lendvát, majd Belatincot és Muraszombatot is. Ez az eseménysor eddig források hiányában szinte teljesen feltáratlan volt, s a szerző érdeme, hogy most sok új forrás bevonásával részletesen rekonst-

ruálja a történeteket. Ez az eseménysor végül a magyar fél ellentámadásával zárult, akik 1919 januárjában Muraszombatnál megütköztek a délszláv katonasággal, és kiszorították őket a Muravidékről. A Muraköz viszont véglegesen horvát megszállás alatt maradt.

A következő alfejezetek az időleges megszállás visszhangjaival foglalkoznak, mind a magyar és szlovén közvélemény, mind a sajtó reakciójával, valamint a politikai következményekkel. A magyar oldal részéről részletesen ismerteti két személyt, Obál Béla muravidéki magyar kormánybiztos és Habacher András alezredes, a helyben állomásozó magyar katonai erők parancsnokának a tevékenységét. Obál helybeli születésű volt, a Mura mentéről származott és az eperjesi teológiai akadémia tanáraként dolgozott, egyben evangélikus lelkész is volt, és régi ismeretség fűzte az őt kinevező miniszterhez, Jászi Oszkárhoz.

Különösen érdekesek ebből az időből a napvilágot látott autonómiatörekvések. 1918 végén vált ismertté az az elképzelés, amely szerint a terület továbbra is a történelmi Magyarország határain belül maradna, de önálló megyébe szervezve, s ez a Mura megye vagy Vend vármegye nevet kapná. Természetesen az új megye jelentős etnikai önállósággal és jelleggel bírt volna. Ezt az elképzelést az itt élő szlovénok is támogatták, erről több nyilatkozat is napvilágot látott. Ez Obál Béla terve volt, aki mindent megtett a terület magyar megtartása érdekében, és személye a helybeli szlovénok körében is népszerűvé vált. Közben a Klekl József plébános vezette helyi szlovén nemzetiségi mozgalom saját autonómiatervet dolgozott ki, de ez sem követelte a terület Magyarországtól való elszakadását, csak még nagyobb önállóságot a vend vármegyéhez képest. Klekl és néhány közvetlen híve ekkor már egyébként az elszakadás

pártján volt, de ezt taktikai okokból nyilvánosan nem hirdették.

Obál Béla kezdeményezését a nemzeti-ségi, szlovén vármegye létrehozására végül a Tanácsköztársaság kikiáltása akadályozta meg. Megalakult a „vendvidéki” népbiztoság, amelyben – mutatva a népszerűségét – helyet kapott Obál Béla is, a hatalom azonban egyre inkább egy helyi főhadnagy, Tkálecz Vilmos kezében összeponosult, akinek a tevékenységét a szerző a „kalandor” jelzővel illeti. Ettől függetlenül ezen a területen is kiépült a bolsevik hatalom intézményrendszere és hatalmi apparátusa, a jugoszláv erőkkal viszont további összeközés nem történt.

Történt ellenben a Tanácsköztársaság idején ebben a régióban két, országos tekintetben is fontos esemény, egy ellenforradalmi lázadás és egy szeparatista politikai akció. Az előbbire 1919. április 21-én került sor, amikor egy néhány főből álló zalaegerszegi csoport jól előkészített tervvel Alsó-lendvára utazott, hogy ott a velük szimpatizáló tisztekkel együtt átvegye a hatalmat a bolsevik hatóságtól. Elképzelésük szerint a visszafoglalt Alsólendváról, az ottani határőr és egyéb csapatokkal, valamint felfegyverzett helyi gazdákkal elfoglalják Zalaegerszeget, felszabadítják Zala megyét, majd innen kiindulva megtisztítják a Dunántúlt a tanácskormány erőitől, s megindulnak a főváros ellen összefogva az ott is lázadó ellenforradalmi csoportokkal. A terv bár jól indult, de gyorsan kudarcot vallott. A Fangler Béla zalaegerszegi tisztviselő és Sebestyén Jenő mérnök, tartalékos tiszttel vezetésével indult akció elfoglalta ugyan Alsólendvát, megtartani azonban nem tudta. Az ott állomásozó csapatok parancsnokai rövid tanácsalanság és ingadozás után, már másnap letartóztatták az ellenforradalmárokat, és helyreállították az vörös uralmat. Az akcióban résztvevőket

ezután Budapestre szállították, és börtönbe vetették.

A szeparatista akcióra 1919. május 29-én került sor, amikor Tkálecz Vilmos vezetésével kikiáltották a független Mura Köztársaságot. Ez az önmagában rendkívül meglepőnek tűnő esemény azonban nem volt egyedi eset abban az időben, hiszen gondoljunk az osztrák határszélen kikiáltott Lajtabánságra vagy a Pécssett létrejött Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságra. Ezekhez a csupán néhány napig létező, kérészetű államokhoz hasonló a Muraszombat központú Mura Köztársaság története is, mely inkább Tkálecz Vilmos személyi ambícióit tükrözte, semmint a politikai valóságot. Göncz László részletesen bemutatja ennek történetét, gyors bukását és az ügy következményeit is.

Végül a kötet utolsó fejezetei a párizsi béketárgyalás eseményeit veszik górcső alá, a tájegység hovatarozására irányuló szándékok és tárgyalások bemutatásával. Ahogy a szerző már korábban is hangsúlyozta, ez a terület nem tartozott azok közé, amelyre a délszláv politikai vezetők korábban igényt tartottak. A terület megszerzését csak 1918 végén határozták el, s így az még nem is szerepelt a Párizsban 1919. január 18-án megnyíló békekonferencia részére a délszláv küldöttség által átadott első, területi igényeket összefoglaló térképen sem, csak később egészítették ki vele. A szerző részletesen ismerteti a béketárgyalás menetét, annak kulisszatitkait és a részt vevő személyek motivációit. A könyvet végül a Muravidékre történő jugoszláv bevonulás és berendezkedés bemutatásával zárja.

A Muravidék 1918/1919-es történetének kötetben való feldolgozása megfelel mind a téma fontossága miatti elvárásnak, mind a Göncz Lászlótól megszokott alapos és minden részletre kiterjedő kutatói és írói színvonalnak.

A monográfia tudományos igényű és sokszempontú feldolgozás, amely során a szerző áttekintett szinte minden szóba jöhető magyar és szlovén levéltári, sajtó és szakirodalmi forrást, helybelieket és országosakat egyaránt. Ennek köszönhetően olyan hiánypótló munka született, amely végre objektíven és a teljességre törekvően mutatja be az egykori Zala és Vas megyékhez tartozó, részben szlovénok, részben magyarok lakta terület sorsát.

Paksy Zoltán

Lepold Andrea: A nagy füzet kísértetei – Egy elhallgatott bántalmazássorozat története

PIX-L BT., ZALAEGERSZEG, 2024. 252 OLDAL

„Mert ami egyszer végbement,
azon nem másít semmi rend,
se Isten, se az ördögök:
mulónak látszik és örök.”

Weöres Sándor

Mit lehet kideríteni egy több évtizeddel korábban történt, homályos háttérű szexuális bűnügyről, a büntetésről, a megalázott, bizalomvesztett áldozatokról és az elítélt családtagjainak kálváriájáról? Egy ilyen gyomorforgató, emberi tragédiák sokaságát jelentő eseménysor föltárása különösen nehéz vállalkozás, mert az érintettek többsége hallgatott, titkát, szégyenét magával vitte a sírba. A korabeli sajtóban az esetről alig jelent meg valami.

1948-ban Kristóf Kálmán kőszegi tanítót kiskorú leányok molesztálása és több rendbeli erőszakos nemi közönség gyanújával bíróság elé állították, majd elítélték. Büntetésének harmadolásával szabadult 1953-ban. Ha „csupán” ezt a sokfelé ágazó ügyet kísérelte volna nyomon a múlt feltárója, akkor

is nagy munka várt volna rá. Lepold Andrea ennél tovább akart lépni. Vállalkozásának magyarázata kézenfekvőnek látszik. Az egykor elítélt családapának három gyermeke volt. Közülük kettő író lett: Agota Kristof (Kristóf Ágota) és Kristóf Attila. Életükre sorsfordító módon hatott kőszegi gyerekkoruk, az apjuk cselekedetei miatt kizökkent idő, a családjukra szakadó szégyen, az ebből következő szétszakítottság. Kimondva vagy rejtve műveikben is felfedezhetők ezek a kitörölhetetlen emlékek. Úgy gondolom, hogy nem apjuk pedofiliája, hanem a szorongások, elfojtások, a kibeszéletlenség, a kibeszélhetetlenség példái. Lepold Andrea ennél többet feltételez, olykor sugall, bizonyos esetekben pedig állít.

Könyvének talányos címe egyszerre utal a francia nyelven megjelent Agota Kristof-regény magyar fordítására és a benne szereplő titkokra. A szakirodalomban a mű *A Nagy Füzet* és *A nagy füzet* változatban is előfordul. A szerző az ikrek történetén kívül

Agota Kristof más írásaival is foglalkozik. Sőt, nem csupán azokkal. Jelentős terjedelemben elemzi, hosszan idézi az *Oidipusz körbejár* című Kristóf Attila-regényt is. Ez utóbbiért hálás vagyok; sok lényeges adalékkal gazdagodtam belőle.

Az *Egy elhallgatott bántalmazássorozat története* alcím alatt a következő mondat szerepel *A harmadik hazugságból*: „Megpróbálok írni, de csak sírni tudok, ahogy eszembe jut az a »dolog«, ami tönkretette az életünket, mindnyájunk életét.” Ennek idézőjelbe tett árnyékoló körülírása és hátravetett általános névmása hitelesen foglalja össze a drámai következményeket. Eufemisztikusan utal a történetekre, egyúttal a jóvátehetetlen folytatást is tartalmazza: életük nem úgy alakult, ahogy nélküle formálódott volna. A címlapra került idézetnek megannyi „ikertestvére” olvasható Kristóf Attila regényében is.

A kötet első fejezete a *Túllépni apánkon – Kristóf Ágota és Attila gyermekkori traumájáról* címet viseli (17–31. o.). A feldolgozandó téma összefoglalását találjuk benne. Korábbi változata a *Vasi Szemle*ben jelent meg. Némelyik fölöslegesen ismétlődő tételét a gondosabb szerkesztés kigyomláhatta volna.

A *Lélekrontás, lélekmentés* című fejezet első felében Lepold Andrea vázolta Kristóf Kálmán pályáját. Az általa kialakított képet röviden tovább árnyalom. Felfogására, lényeges személyiségjegyeire azért hívom föl a figyelmet, mert úgy gondolom, hogy egy megírandó Agota Kristof-monográfiának vagy egy alapos kritikai életrajznak mindenképpen foglalkoznia kell vele. Már kezdő csikvándi tanítóként törekedett arra, hogy jó benyomást keltsen diákjainak szüleiben, pályatársaiban és feletteseiben. Leventeversenyen szereplő növendékeivel együtt 1928-ban közölte fényképét a *Tolnai Világlapja*. Később kiváló leventeoktatói munkájáért kapott elismerést. 1932-ben (egy ta-

nulmányi kirándulást megszakítva) diákjaival szemléltetve mutatta be énektanítási módszerét az evangélikus tanítógyűlésen. Az *Evangélikus Népiskola* című folyóirat beszámolt arról, hogy a gyűlésen jegyzőkönyvi dicséretben részesítették. Kiemelték, hogy férfi létére milyen szép eredménnyel tanítja a női kézimunkát (1932. 7. sz. 199. o.). Az említett pedagógiai lapban rendszeresen szerepelt; a tanítógyűléseken előadásokat tartott. A nevelés korszerűsítésének igényét hangoztatta. Fontosnak tartotta a falusi leány- és nőegyletek működését; szorgalmazta a családanyák képzését, mivel ők az első nevelők. A *Falukutatás gyönyörűségei* című írásában helyismereti, népművelési ötleteket adott, elvégzendő feladatokat jelölt ki. Nyugat-európai és amerikai pedagógiai elveket, iskolai megoldásokat szembesített a magyarországiakkal. Kifejtette véleményét a hazai tanítók kiválasztásáról, képzéséről. A nemi neveléssel kapcsolatban a francia, a svájci és az angol felfogásról szólt. Írásaiból nem maradt ki a napi politika sem: „Az iskolát a gyermekkel kell kormányozni – nem a gyermek ellen. No és mit látunk? Mussolini kezdte meg az ifjúság fasiszta nevelésével, Hitler a nemzeti szocializmussal folytatta ezeknek az elveknek a gyakorlatba ültetését, tegyük hozzá: fényes sikerrel.” (*Francia útjelzők a pedagógia útjain*; 1936. 12. sz. 420–425. o.)

Pedofil cselekedeteinek ismeretében különösen vizsgálható az a negédes stílus, amely az *Ismét a gyermekről* című írását jellemezi. A bevezetőből idézek: „Mikor végigtekintek tanítványaim seregén, úgy vagyok, mint egy kertész az ő kedves munkaterületén a kert növényei között. El-elnéztem, amint palántáival pepecselt s a bokrosodó egyedek között turkált. [...] Kertje a gyors fejlődésben úgyszólván mindennap más-más s ő mégis, úgy látszik, állandóan és folytonosan tájékozva volt mindenről és nö-

vényeit szinte egyenként ismerte. Itt vagyok mindennap az én kis kertemben. Gyermekpalánták mosolyognak rám s bizony van dolgom az osztatlan iskolában, hogy minden palántám kapjon meleget, levegőt, vizet, s bizony nagyon gyakran közbe kell lépni, hogy valami rendellenességet megszüntessek, vagy támaszt nyújtsak a gyenge kis virágnak, a kis lurkónak, ha megakad az élet nagy problémáiban.” (*Evangélikus Népiskola*, 1942. 1. sz. 15. o.)

1942-ben gyakorlóiskolai tanítói vizsgát tett; két év múlva Kőszegre helyezték át. A lehetséges okokkal Lepold Andrea *A csikvándi beszéd* című fejezetben foglalkozik (64–71. o.). Ebből kiderül, hogy 1939 májusában Kristóf Kálmán egykori tanítványa, egy 14 év körüli leány öngyilkosságot követett el. Az esetet a *Pécsi Napló*ból idézett híradás után így folytatja a könyv szerzője: „A falu emlékezete a drámát Kristóf Kálmán számlájára írja.” (65. o.) *A falu emlékezetét* és a jelen idejű ígét (*írja*) egy kilencvenedik évéhez közeledő, tapintatból meg nem nevezett asszony szavaira alapozza. Röviddel ezután egy nehezebben védhető mondat következik: „Egyesek azt feltételezik, Irén teherbe esett Kálmántól, s ez a rémület kergette végzetébe.” (67. o.) Lepold Andrea a súlyos – de több mint 80 év múlva bizonyíthatatlan – váddal oldaná föl a dilemmát, hogy a korábban köztisztviselőként álló tanító miért hagyta el a falut. A kötetben egy meg nem nevezett férfi is szerepel tanúként. Őt felháborította, hogy „Ágota apjáról azt írják az újságok: politikai okokból ült börtönben. »Tudtam, hogy ez nem igaz« – szögezte le.” (71. o.) A folytatásban nem esik arról szó, hogy melyik újságban jelent meg ez az állítás. Kristóf Kálmán bűnlajstroma az öngyilkos leány esete nélkül is rendkívül terhelő. Hogy mennyire, az a *Letartóztatás* című fejezetből derül ki (72–79. o.).

A *Világ* című lap 1948. október 26-án megdöbentő hírt közölt: „a rendőrség 8–12

éves leányokkal való erőszakoskodás gyanúja miatt őrizetbe vette Kristóf Kálmán általános leányiskolai tanítót”. Néhány nappal később a *Nyugati Kis Újság* már arról írt, hogy vizsgálják, valóban annyi eset történt-e, amennyit a vádlott beismert. A rövidesen megszületett ítélet után a tettes börtönbe került. Az ügyel kapcsolatban természetesen lehetnének kétségeink. Vajon nem koncepció per zajlott-e? Lepold Andrea azt állítja, hogy a pedofil esetek megtörténtek, ezeket bizonyítani is tudja. A periratokat az évtizedek során selejtezték. A törvényszék végzésének másolata azonban előkerült a közelmúltban. Ebben az szerepel, hogy a tárgyi bizonyítékok, a sértettek és a tanúk vallomásai mellett az orvosi szakvélemények is terhelőek voltak. Kristóf Kálmánnak „részben töredelmes és a bűnösségre is kiterjedő vallomása alapján bizonyíthatónak” látszottak a vádak (76–77. o.; 6. számú melléklet). A nemi közösülés vádpontnál nyolc, a nemi zaklatásnál kilenc kiskorú leány szerepel sértettként. A felsoroltak között található a már említett idős hölgy neve is. Róla azt írja a könyv szerzője, hogy házasságkötése után hosszú évekig nem születhetett gyermeke. A vele folytatott beszélgetés olvasható a kötet epilógusában (222. o.).

Lepold Andrea részletesen vizsgálta, miként hatott az apa elítélése a családra. A kérdést sokféleképpen kellett árnyalni. A változások egy részét nagy munkával követte nyomon. A börtönben raboskodó Kristóf Kálmántól nem vált el a felesége. Bár taníthatott volna, helyette mindenféle fizikai munkát végzett. Amikor végzettségének megfelelő álláshoz jutott, gyermekeitől távolabb került. Az apa letartóztatásának idején Jenő 14, Ágota 13, Attila 10 éves volt. Ők nem „egyszerűen” csonka családban nevelkedtek tovább, hanem egy ideig az anyai felügyeletet is nélkülözték. Nyáron munkát vállaltak, hogy segítsenek magukon és egy-

máson. Dokumentálható, hogy hol végeztek iskoláikat, milyen eredményeket értek el. Lepold Andrea fontos családi történeteket, jellemzéseket tudott meg Kristóf Attila feleségétől, az azóta elhunyt Ujlaki Ágnestől. A vele folytatott elektronikus levelezésre többször hivatkozik. Áttekintette Kristóf Attila és Agota Kristof interjút, nyilatkozatait. Kutatásának eredményeit összevetette Kuglics Gábor és Czetter Ibolya publikációival.

Mint említettem, az érintettek iskolái, munkahelyei, lakcímváltozásai kideríthetők. De miként tárhatók föl a gyermekeknek apjukhoz, Kristóf Kálmánhoz fűződő érzelmei? Hogyan szembesültek azzal, hogy éjszaka nyomozók jelentek meg náluk? Mit kérdeztek kétségbeesett édesanyjuktól a történetek után? Milyen választ kaptak? Hogyan beszélgethettek az esetről egymás között, az ismerősökkel, az iskolában? Miként változott bennük a hiányzó szülő képe egy, két, három év múlva? És a kiszabadulás után? Ezt természetesen nem tudhatjuk. Ez szomorú magánügyük, családi ügyük volt.

De vannak másfajta tények. Irodalmi alkotások: drámák, novellák, regények. Ezek a fájdalomból, a szorongásból, az elhallgatásból, minden bizonnyal az apahiányból, az „apaszékenyből” is születtek. Átlényegtítve, évtizedes, más irányú tapasztalatokat magukba sűrítve. Kristóf Ágota esetében az ország elhagyása miatt Agota Kristoffá levésből, az „analfabétává válásból”, a Svájcban átélt családi konfliktusok lenyomataiból is formálódtak. (Is. Is. Is.) Ki tudná szétszálalni, kibogozni őket?

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében a bíró a tárgyaláson végigtekintett a vádlotton, a tüsténkedő védőügyvéden, a kíváncsi közönségen, és elgondolkodott: „Tudta, hogy egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével, melyet az igazságszolgál-

tatás nem fejthet föl.” (Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Kritikai kiadás; szerkesztette: Veres András. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010.) Egy-egy irodalmi alkotás vizsgálata, motívumainak értelmezése közben sem feledhetők ezek vagy a hozzájuk hasonló mondatok. Kristóf Attila és Agota Kristof egy-egy műve mögött is ott van az egész életük.

Lepold Andrea sokféle kérdést tesz fel, sok feltételezést, olykor ítéletet fogalmaz meg könyvében. Olyanokat is, amelyeket a kritikusok, irodalomtörténészek tapintatból vagy a háttér ismeretének hiánya miatt nem tettek meg. Több mellékszálát érint, amelyek kihagyhatók lettek volna. Ezeket reményeim szerint egy kritikai életrajz szerzője – körültekintően, előítéletmentesen, a szobordöntő szándék látszatát is kerülve – feltárja majd. Hogy ne rébuszokban beszéljek, példákat említek. Kristóf Ágota nyolcadikos úttörőként és középiskolás diákként írt néhány politikai tartalmú és erősen vitatható felfogású újságcikket. Cselekedetei között is akadtak ilyenek. Szabad-e ezért pellengérré állítani egy olyan kötetben, amelynek nem ez a súlypontja? (135–142. o.) Szabad-e értékítéletet mondani vagy sugallni ezekért bármilyen más fórumon? A másik felvetést – a szerző számonkérő hangsúlya nélkül – érdekesebbnek tartom. Lepold Andrea hivatkozik Agota Kristof beszélgetésére Földes Annával (*Népszava*, 2009. október 10.). Ebben fölidézte azt, hogy amikor felvették a debreceni egyetem magyar–orosz szakára, férje azt kérte, várjon vele addig, amíg őt Pestre helyezik. Nem tudom, mi előzte meg az egykori elhatározást: sem Debrecennel, sem a magyar–orosz szakkal kapcsolatban. Ez valóban szembeállítható például Petőcz Andrásnak Az *analfabéta* utószavában olvasható mondataival: „Az orosz nyelvvel való ismerkedés nem borítja fel lényegesen

nyelvi azonosságtudatát, mert mint írja, általános volt a szembenállás az orosz nyelvvel.” (Az *analfabéta*; Palatinus, 2007. 71. o.) Azt természetesen elfogadom, hogy Kristóf Ágota egyetemválasztását sok tényező befolyásolhatta, azt pedig el tudom képzelni, mekkora különbség van egy vidéki nagyváros egyetemén orosz nyelvet tanulni, illetve idegen nyelvi környezetben élni, dolgozni, írni.

A múlt feltárása során fontos szerep jut az *Oidipusz körbejár* című Kristóf Attila-regénynek (Szépirodalmi Kiadó, 1987.) A több idősíkbán játszódó történet narrátora lényeges eseményeket idéz föl a határmenti kisvárosban töltött gyermekkorából. Közülük kiemelkedik 1948 egyik nevezetes napja, amelynek éjszakáján rejtélyes gyilkosság történt a közelükben. A kulcsregényben szerepel a tragédia nyomait kutató férfi két testvére: Zsuzsa és Gábrriel, akiknek életrajzi adatai és főbb személyiségvonásai is Kristóf Ágotával, illetve Jenőével egyeznek meg. Föltűnik édesapjuk, édesanyjuk, a lelőtt áldozat (Florence) és férje (Siegmond Mihály), továbbá a kisváros több alakja és jól azonosítható helyszíne is. Leopold Andrea egy táblázatban összegzi is őket. A narrátora bűnügyi könyvek szerzője, akárcsak Kristóf Attila. Évtizedekkel a halálos merénylet után édesanyjától, Gábrrieltől és a Svájcban élő Zsuzsától levelekben kérdezi, mire emlékeznek a történetekből. Üzeneteinek aláírásaiban a P. rövidítést használja (177., 182., 184. o.). A többi személynévvel és a helyszínek átnevezésével – legalább részben – eltávolítja a befogadót a referenciális olvasattól. Ez Leopold Andrea könyvének elolvasása után szinte lehetetlennek tűnik föl. (Ő egyébként mindvégig Attilaként hivatkozik a narrátorra.)

P. találkozik a gyilkosság nyomozójával (Zsebircikálóval), aki egy pontosan meg nem nevezett ügy miatt az ő apját is őrizetbe vette. A regény végén drámai erővel érzé-

kelteti a csalódásnak, a kiközített időnek ezt az éjszakáját: apjuk zavartságát, hideg homlokát, anyjuk sikoltozó vergődését: „Vonyítottam a fájdalomtól. Zsuzsanna fehér lányarca villant, nekiugrott a láncos rendőrnek, az pedig félrelökte.” (398. o.) 37 év múlva P. kérdésére a nyomozó így számol be az esetről: „Az apja bűncselekményével kapcsolatban nem volt bizonyítékunk. Néhány érintett tanítványának a közlése állt csak rendelkezésünkre, s a feljelentés, amelyet körülbelül egy héttel azelőtt juttatott el hozzánk egyik szülő. Szükségünk volt a beismerő vallomásra, és ezt az éjszakai letartóztatás során meg is kaptuk. Az ilyen váratlan rajtaütés kiborítja az embereket. Ennyivel beéri?

– Rajtaütés – mondtam. – Ez a megfelelő szó. Ott állt hálóingben, bilincsben. Elfordította tőlünk hűvös homlokát. Hogy élte túl azt a szegényt?

– Túléltek – mondta Zsebircikáló.” (Oidipusz körbejár, 398–399. o.)

Úgy vélem, Kristóf Attila a regényben a felnőtt P-ben tovább élő elfojtást, megalázottságot azzal is hitelesíti, hogy említett leveleiben nem apjuk letartóztatásának és elítélésének jogos vagy törvénytelen voltára kérdezett rá, hanem Florence-re és meggyilkolásának körülményeire. A regény befejezésében további részletek szerepelnek arról, hogy ezt követően mit élhettek át az apa (és részben édesanya) nélkül maradt gyerekek.

Az *Oidipusz körbejár*ról azért is szóltam részletesebben, mert alighanem kevésbé ismert mű, mint *A Nagy Füzet*, *A bizonyíték* vagy *A harmadik hazugság*. Számomra egyértelműnek látszik, hogy Leopold Andrea a múlt feldolgozását Kristóf Attila könyvében tartja hitelesebbnek. Ágota Kristof műveivel szemben nem feltétlenül esztétikai, sokkal inkább morális, világnézeti vagy lélektani fenntartásai vannak. Mintha a re-

gényeit és novelláit is a bennük előforduló szexuális eseményekkel, illetve bemutatásuk ridegségével és a következmények hiányával azonosítaná, és azt kutatná, hogyan függnek össze Kristóf Kálmán borzalmas cselekedeteivel. Hogy Kristóf Ágotában milyen ambivalens emlékek maradtak apjáról, többek között Agota Kristof *Trilógiájából* és az *Apám* című írásából alkothatunk képet. Különösen beszédes és többértelmű. ahogy Petőcz András kérdésére válaszolt az író: „A Nagy Füzet végét idézem: »Az őrjárat távolodik. Azt mondjuk: – Rajta, Apa! Húsz percünk van a következő őrjáratig! [...] Egyikünk a vászonzacskóval a kezében apánk nyomaiba és holttestére lépve átmegy a másik országba. Másikunk marad, visszamegy Nagyanya házába.« Így ér véget a könyv.

– Igen, gyönyörű.

– Aparegényé válik a történet? Arról szól, hogyan lépünk túl apánkon? – Kicsit igen, lehet. A pszichológusoknak kell ezt elemezni.” (Az út *Csikvándtól Kínáig*, *Élet és Irodalom*, 2009. IX. 22. sz. 7–8. o.)

*

Írásom utolsó bekezdéseiben visszatérek a szerző céljára, pontosabban sokoldalú céljaira. Könyvének több fejezetében is megfogalmazza ezeket. Úgy érzi, hogy a bűn elkövetőjének és gyermekeinek halála után „már semmi akadálya nem lehet annak, hogy a Kristóf testvérek tragédiáját tényszerűen megismerjük, társadalmi szinten feldolgozzuk, és Kristóf Kálmán szellemi örökségének egyoldalú méltatása helyett megemlékezzünk legalább tizenhét áldozatáról”. (31. o.) Nem tartom valószínűnek, hogy bármilyen tömeges igény mutatkozna egy ilyen régi bűnügy társadalmi szintű feldolgozására. Az is nagy eredménynek számítana, ha napjaink ilyen típusú borzalmait sikerülne takargatás nélkül feltárni. Még jobb lenne, ha sikerülne megelőzni őket.

Nem vagyok a neveléstörténet szakértője, nem találok Kristóf Kálmán szellemi örökségének egyoldalú méltatásával. Lepold Andrea úgy értékeli, hogy az Agota Kristoffal készült interjúk és az elemzések bizonyos életrajzi mozzanatokot tabuként kezeltek. Nem szóltak a „műveiben hangsúlyosan megjelenő szexualitásról és Kristóf Kálmán ferde hajlamairól, az eset »a színpalak mögött« mindig is szóbeszéd tárgya maradt. S az sem lehetetlen, hogy az író női mellőzöttségének ez volt valódi oka.” (30–31. o.) A szerző említette *Kristóf Ágota-émlékkönyvben* (*Elindultam szép hazámból*, Szombathely, 2016.) és a *Híres szombathelyi nők* című sorozat kötetében (Czetter Ibolya: *Kristóf Ágota*; Szombathely, 2016.) valóban nem esik szó ezekről. Nyilván azért is, mert az egyik kötet az író szombathelyi (Vas megyei kapcsolatait szeretné árnyalni), a másik alkalmi kiadvány pedig egy gimnázium baráti köre által kiadott tisztelgő válogatás. Az íróról szóló részletes, a családi hátteret alaposan feltáró életrajz valóban hiányzik. Kristóf Kálmán bűnügyéről alighanem kevesen tudtak. Amit a szerző a szexualitás szerepének értékeléséről állít a recepció egészével kapcsolatban, az sommás, aránytévészű. Az végképp vitatható, hogy Agota Kristof műveit mellőzték volna. Bozóki András „kedvcsinálójának”, a Kossuth-díjnak és Szász János filmjének említésével maga a szerző is ellentmond (151. o.).

Lepold Andrea számára elengedhetetlen lett volna egy szigorú lektor, hogy felhívja a figyelmét a szerkesztés botlásaira, a felesleges ismétlésekre, az aránytalan, olykor indokolatlan idézetekre. Bántó szándék nélkül mondom: a megfogalmazás javítandó gyermekbetegségeire.

Lőcsei Péter

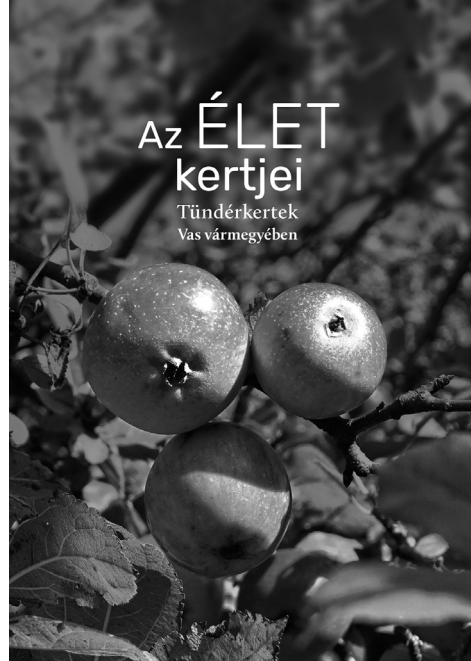
**Balogh Lajos (szerk.):
Az élet kertjei –
Tündérkertek Vas vármegyében.**

SAVARIA MÚZEUM, SZOMBATHELY, 2023.
120 OLDAL

Gyakorló „tündérkertesként” nagy örömmel és érdeklődéssel vettem kezembe a szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának vezetője, dr. Balogh Lajos botanikus főmuzeológus szerkesztésében 2023-ban megjelent *Az élet kertjei – Tündérkertek Vas vármegyében* című, vonzó külsejű kötetet. A borítón kívül és belül szereplő fényképek – vadalma mosolygó gyümölcse elöl, belül a természettel dúsan megrakott fája, hátul a koros, vastag törzsű kőrtefa alatt, a nyárvégi hőségben sárgára aszott füvet sokat ígérően beterítő bakszarkörte-szőnyeg, és végül a hátsó borítón a terjedelmes kőrtefa-koronában fürtökben csüngő, bőséges szózókörte-termés beszédes fényképei – az életgazdagság, a hagyományos értékek, a természet, a sokszínűség fogalmait idézik fel a kötettel ismerkedőben. A tartalomjegyzék előjelezte beltartalom aztán a borító képei által felkeltett várakozásokat busásan igazolta. Sokoldalú és gazdag, szemléletformáló, sokszínű képet festő, választott tárgyát minden irányból bemutató könyvecske ez. Felöleli mindazokat a területeket, amelyekkel a gyümölcsészettel foglalkozó előbbutóbb szükségszerűen szembetalálja magát a gyakorlatban.

Előljáróban idekíváncozik még két gondolat. Az egyik a mű címével kapcsolatos: *Az élet kertjei* főcím talán szándékosan utal a magyar nyelven a nyolcvanas–kilencvenes évek táján megjelent, a *biokertészet* szemléletét és gyakorlati megoldásait részletesen, szép képekkel bemutató, népszerű kötetre, amely *Az élet kertje* címet viselte.

A másik előrebocsátandó gondolatot az Andrásfalvy Bertalan néprajztudóstól

származó alábbi – megszívlelendő – idézet, figyelemztetés jelenti, amely összhangban áll a Balogh Lajos szerkesztette kötet üzenetével: „Egy nép, egy ország történelmi sorsa, ereje attól függ elsősorban, mennyire tudja biztosítani élete fenntartásához, egész népességének gyarapodásához szükséges, a lakhelyén, országában található természeti kincseket, adottságokat, vagyis a birtokolt táj [...] életgazdagságát.” (Andrásfalvy B.: A víz a magyar történelemben. Kárpátmedence.net, 2016. jan. 13., <https://karpattmedence.net/tarsadalomneprajz/torteneti-neprajz?start=40>)

De haladjunk most fejezetről fejezetre a könyv bemutatásában! Az *Előszót* Ambrus Lajos, a térséghez szorosan kötődő neves gyümölcsész-író jegyzi, aki a *Vas vármegye gyümölcsöskertje* alcím alatt értékes helyi forrásadatokat sorakoztat fel a nyugati ország-rész, benne Vas vármegye gyümölcsészeti múltjáról, gyümölcsstermesztési kultúrájáról.

Így kezdi: „Valódi gazdagság, régi dicsőség képe bontakozik ki azon a különleges föld-abroszon (térképen), ahol a Kegyes Olvasó a régi mappák természetföldrajzi, esetleg gyümölcsészeti besorolásait szemlélheti.” (7. o.). A térség gyümölcsészeti gazdagságát bemutató, a 17. századtól napjainkig felidézett történelmi forrásokat számba vevő leírást követően egy nagyon fontos és a könyv szellemiségét is aláhúzó gondolat jelenik meg zárszóként előszavában: „Bármilyen nehéz is a személyes élet, bárhogyan is alakul a haza sorsa, szakadatlanul igyekezz, hogy saját gyümölcsöd teremjen!” (9. o.).

A *hagyományteremtő Tündérmozgalom* című nyitófejezet a kötet szerkesztője, Balogh Lajos tollából származik. Ebben értékes összefoglalást, pontos adatokat kapunk a Tündérmozgalom kialakulásának előzményeiről és a mozgalom bölcsőjében, Nyugat-Magyarországon, Vas vármegyében, az Őrségben és a Göcsejben zajlott és ma is folyó sokszínű tündérmozgás történéseiről, mégpedig első kézből, jórészt a szerző saját fényképeivel dokumentáltan. A könyv szerkesztője és egyben a fejezet írója ugyanis mindenkor e történések középpontjában állók egyike, gyakran azok kezdeményezője, előremozdítója, szervezője. Így ír a Tündérmozgalom létrejöttét kiváltó okokról: „Valóban, az utóbbi fél évszázadban, s különösen az ezredfordulót követően a szakemberek által egyre erősebben kongatott vészharang figyelmezteti a világot az élővilág, benne a növényvilág sokféleségének hatványozott csökkenésére. Így van ez a gyümölcs-tájfajtaival is, amelyek gazdagsága az elmúlt évszázadok emberi kiválogató, nemesítő munkájának köszönhető. Mióta azonban a falusi életmód megváltozásával a hagyományos gazdálkodás visszaszorult, a régi kertek zömének elvadulásával pusztulnak az öreg gyümölcsfák is. Azok pedig sokkal többfélék voltak, mint a be-

vásárlóközpontok feltucatnyi, részben másföldi fajtát kínáló választéka. [...] Pedig nemcsak kulináris élvezetük indokolja megmentésüket, de genetikai állományuk fenntartása a nemesítések jövőbeni lehetőségének is záloga.” (11. o.). Nagy értéke a fejezetnek – és a későbbi kutatásokhoz is jó alapul szolgálhat –, hogy a szerző név szerint felsorolja azokat a többségében már országosan ismert és elismert személyiségeket, akik a Tündérmozgalom születése körül bábáskodtak. Ismerteti azokat a szervezeteket, eseményeket és programokat, amelyek a mozgalom létrejöttéhez elvezettek és azt ma is jellemzik. Megjelöli a vármegye régi gyümölcs-tájfajtaikat telepítő kezdeményezőit, tündérmozgásukat és látogatható kaszálógyümölcsöseit, amely adatok így a térség és a *pomológia* (gyümölcsismeret és -termesztés tudománya) iránt érdeklődőknek útmutatóul is szolgálhatnak. A kötet gerincét adó fejezetet a Kovács Gyula pórszombati gyümölcsész-erdész, Ambrus Lajos író és Szarvas József színművész által létrehívott Tündérmozgalom kiteljesedéséről szóló, reménytelen gondolattal zárja a szerkesztő: „[...] napjainkra Kárpát-medence szerzte már több mint háromszáz tündérmozgás gyümölcsözik a Csángóföldtől a Felvidékig és a Muravidékig.” (19. o.).

A harmadik fejezetben több szerző tollából és fényképeivel kapunk átfogó és sokoldalú képet *Vas vármegye tündérmozgásairól* (gyümölcs-tájfajta-gyűjteményeiről) és a hozzájuk kötődő változatos kezdeményezésekről.

A következő rész a *Vasi Skanzenbe telepített alma- és körtefajtákat* mutatja be (válogatásszerűen), részletes fajtaleírásokkal és a gyümölcsökről készült fényképekkel, amelyhez a fejezet elején felsorolt neves szerzők adták alkotásaikat. Csak néhány ízes elnevezést említve e gyümölcsfajtákból, amelyek többségükben valószínűleg a Tün-

dédkert-mozgalomhoz kötődő munkának köszönhetően maradnak fenn: Csörgőalma, Eperalma, Karácsonyalma, Koszosalma, Tökalma; Aszalókörté, Hébékörté, Mézeskörté, Téli macskafejkörté stb.

Drimmer Mártonnak A *gyümölcsfák szaporítása, különös tekintettel az almára* című fejezete az oltás-szemzés tudományát mutatja be világos, szakszerű, lényegre törő megfogalmazású leírással és beszédes, jól szemléltető fényképfelvételekkel. Emellett részletes tanácsokkal is szolgál az oltványok neveléséről és elültetéséről. Ajánlható mindenkinek, aki az oltást-szemzést meg szeretné tanulni, vagy csak tudását szeretné elmélyíteni, esetleg felfrissíteni.

A hatodik fejezet az *aszalásról*, mint a gyümölcsök eltartásának egyik hagyományos eljárásáról szól, *különös tekintettel Vas vármegyére*, szerzője Molnár Csaba. Nagy értéke e szakasznak, hogy az aszalás történeti áttekintése, nemeinek ismertetése mellett az írást átszövi az ökológiai szemlélet, amely legmarkánsabban az utolsó mondatban jelenik meg: „Növeljük szabadságunkat azzal is, hogy kevesebb pénzt kell keresnünk életszínvonalunk fenntartásához.” (89. o.). Értékes a szöveget kísérő fényképanyag, amely válogatás a Savaria Múzeum néprajzi fényképtárában található műtárgyfotókból.

A következő fejezetben Kvellár Viktória *Vas vármegyéből származó almás és más gyümölcsös recepteket* ismertet, szép ételfényképekkel kísérve. Régi és újabb gyűjtésekből kapunk itt recepteket az alma- és körteecet-ről, a „dincölt szilváról”, a gyümölcslevesekről, a gyümölcsös mártásokról, főételekről, süteményekről és desszertekről.

Igazi „nagyágyú” a nyolcadik fejezet, amely „*Gyümölcsöző sokféleség*” cím alatt egy újfajta, igazán előremutató kezdeményezést vezet be a gyümölcs-tájfajták gyűjtésének és megőrzésének még szélesebb

körűvé tétele, ma divatos szóval „társadalmasítása” érdekében, az ifjúságot külön is megszólítva. A szerzők *tájfajta-gyűjtési kérdőívet* állítottak össze, mivel „[...] a Savaria Múzeum és a Vasi Múzeumbarát Egylet a Vasi Skanzen Beythe-kertjének gazdagítása érdekében gyűjtőakciót hirdet. Célunk a Vas vármegyében fellelhető régi és helyi gyümölcsfajták (történelmi és tájfajták) gyűjteményének kialakítása, gyarapítása, az archaikus gyümölcskultúra egyedeinek s termesztési-felhasználási hagyományainak megőrzése, valamint mindezek bemutatása és népszerűsítése a Vasi Skanzenben.” (99. o.). A jól átgondolt, részletes kérdőív felhasználásával lelkes önkéntes segítők tárhatják fel a környezetükben fellelhető gyümölcsfélét és a velük kapcsolatos helyi hagyományokat, azaz szűkebb hazájuk, hazánk genetikai és szellemi kincseit! Ez a kezdeményezés azért is jelentős, mert a kérdőív, a gyűjtési módszertan hazánk más tájain is átvehető, hasznosítható, amennyiben szerzőik ehhez hozzájárulásukat adják. Szép felvétellel adózik e fejezet az őrségi és vendvidéki gyümölcs-tájfajták felmérésében jeleskedő Császárné Uhrin Noémi (1962–2022) emlékének, akinek a könyv ajánlása is szól.

Szép mozzanat a kötetben, hogy a szerkesztő fényképfelvételekkel, képaláírásokkal azokról a személyes kapcsolódásairól (szüleiről) is megemlékezik (11, 21. és 120. o.), akiktől „a növények, gyümölcsök szeretetét örökölte, művelését tanulta”.

Befejezésül feltétlenül kiemelendő a kötet végén található gazdag *irodalomjegyzék*, amely tovább emeli a kiadvány értékét és hasznosságát a gyümölcstudomány iránt érdeklődők – kezdők és haladók – számára.

Kustos Irma

**Tóthárpád Ferenc:
A kőszegi kaszinóélet 190 éve
(Az újkori Kőszegi Polgári Kaszinó
25 éves jubileumára
(1833–1999–2023/24)).**

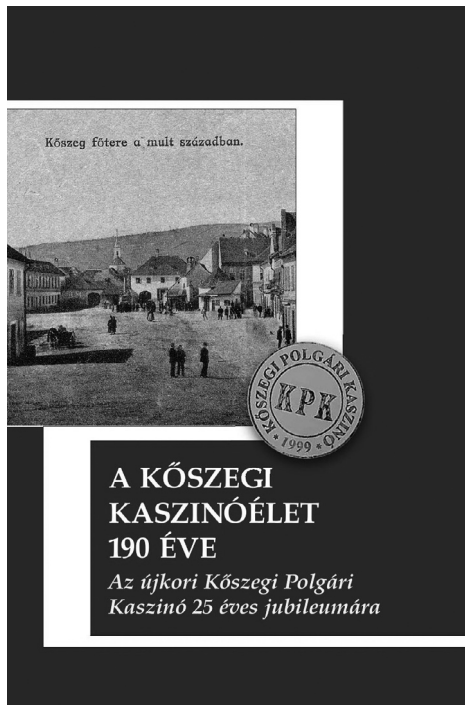
SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY,
2024. 144 OLDAL

A Kőszegi Polgári Kaszinó „legújabb kori” alapításának 25. évfordulóját 2024-ben ünnepli. Az egyesület tagsága e kiadvánnyal kíván tisztelni a kicsivel több mint 190 éve (1833) alapított szerveződés emléke előtt, valamint ily módon szándékozik emléket állítani a kaszinó elmúlt negyed évszázadának – tudhatjuk meg a könyv bevezető soráiból.

A szerző legújabb helytörténeti munkájának a címe ismerős lehet a téma iránt érdeklődők számára, hiszen a kőszegi kaszinó történetéről olvashattunk már a Kőszegi Várszínházért Alapítvány egy 2003-ban megjelent kiadványában. A legújabb összegzés kiegészült az azóta fellelt információkkal, és az elmúlt huszonöt esztendő történéseivel.

A kötet szerkezete jól elhatárolt részekre osztott. A főszöveg Básthy Béla polgármester/kaszinótag üdvözlő soraival („Tisztelt Olvasó!”) kezdődik. Ezt az 1999-es alapító, Dénes Andor egyesületét továbbvezető elnökök előszavai követik.

„Nem halt az meg, ki honosinak emlékezetében él” – szól a Széchenyi-idézet, mellyel a kőszegi kaszinó története kezdődik. A szerző a témát (egymást követően) *A nemzeti kaszinó példáján* (12. o.); *A közélet kiemelt színtere a kaszinó* (14. o.) és *Az elődök nyomán új(ra) kaszinó alakul* (61. o.) című főbb egységekben, de több alcím alatt tárgyalja. A kötet végén *Mellékletek jegyzéke* (111. o.) és *Irodalomjegyzék* (129. o.) található. Bőséges, 308 pontba szedett *Jegyzetek* (131. o.) segítik az esetleges további kutatásokat. Ez szük-

séges is, hiszen a kőszegi kaszinó(k) története több tisztázandó kérdést is felvet, és a láthatóan alapos levéltári kutatások ellenére még számos eddig fel nem lelt dokumentum rejtőzhet, melyek kitölthetnék a múlt fehér foltjait.

Tóthárpád Ferenc kiemelten foglalkozik az alábbiakkal:

- az egykori kőszegi olvasó egyesület és a kőszegi kaszinó elnevezés ugyanazt az egyesületet takarja;
- az alakulás időpontja az 1833. év elejére tehető;
- az 1833-ban alapított egyesület életgörbéje kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de napjainkig nyomon követhető.

Az olvasmányos, jegyzőkönyvrészletekkel, fényképekkel illusztrált könyvben számos ismert névvel találkozunk: a múltból és a jelenből egyaránt. A Chernelek és a Festeticsek

mellett a jelen kaszinótagsága több fényképen és mellékletben megtalálhatja magát. Érezhető a szerző és az újkori kaszinóközösség városuk – Kőszeg – iránti szeretete és elkötelezettsége. E kiadvánnyal Kőszeg társadalma egy újabb érdekes helytörténeti olvasmánnyal gazdagodik még akkor is, ha a *Továbbra is a nagy elődök nyomában* (109. o.) című záró sorokból kiszüremlik az aggodalom: „A múltba nyúló gyökerek értékes táp-

anyagot hoznak a felszínre. Élni kell vele, hiszen mindig akadnak emberek, akik kiktartóak, s tenni akarnak. Ha az elődök által megteremtett (szellemi) javakat sikerül a mai kor szükségleteinek megfelelően adaptálni, akkor, és csak akkor válhatnak a mai kaszinók valóban értékteremtő, hosszú életű egyesületekké.”

Csiki István